

Over Oostbroek en Westbroek

Deze bijdrage handelt over de oeroude relaties tussen de verschillende gerechten op het grondgebied van onze huidige gemeente. Relaties die in het feest rond 900 jaar De Bilt af en toe onderbelicht bleven. Vandaar.

Over 1085

Tijdens de viering van negen eeuwen De Bilt kwam het nog al eens voor, dat ik uit moest leggen aan deze en gene, dat in het westelijk deel van de gemeente (te weten Achttienhoven) al een aantal decennia eerder dan in De Bilt gebiedsrechten waren geschonken, te weten door bisschop Koenraad. Het gaat daarbij om de *Oorkonde van 1085*.

Door dit stuk kreeg de proost van het kapittel van St. Jan van de Utrechtse bisschop de beschikking over de veenwildernissen van onder meer Achttienhoven. De bisschop gaf bezit en kerkelijke rechtsmacht in dit gebied aan hem over. De proost kreeg de *bannus episcopalis* [bisschoppelijke rechtsmacht]

met de daaraan verbonden inkomsten. Het belangrijkste is echter, dat de bisschop de wereldlijke 'hoge' en 'lage' gerechtsmacht in handen gaf van het kapittel van St. Jan. De oorkonde waarin een en ander staat opgetekend is onecht. Vakspecialisten (Palmbloom, Doeleman¹) stelden echter eenduidig vast, dat de in deze onechte oorkonde beschreven ruil en het genoemde jaartal 1085, historisch juist zijn. Palmbloom motiveert:

1. de in deze 12^e-eeuwse kopie genoemde goederen behoorden in volgende eeuwen inderdaad aan de proost van St. Jan;
2. over de in de oorkonde genoemde schenking van het bezit van de tol van Smithuizen wordt in andere bronnen al voor 1099 gesproken;
3. de verlening van rechten is conform de stijl van de late elfde eeuw.

De reden waarom dit stuk nog eens gekopieerd werd, was volgens sommigen slechts dat het origineel verloren was gegaan en men nu zelf een kopie maakte. Anderen meenden dat deze kopie nodig

was, omdat men in de grensconflicten met de Hollandse graaf een afschrift nodig had om mee te nemen zonder het origineel in gevaar te brengen. Palmboom concludeert na onderzoek, dat de oorkonde uit omstreeks 1180 stamt. Zij meent dat hij werd gemaakt om de rechten van de Heren van St. Jan op het grensgebied tussen Utrecht en Holland zeker te stellen. In ieder geval worden de historische weergave van de overdracht van het gebied bij Achttienhoven en Mijdrecht en het vermelde jaartal door alle professionals als onbetwistbaar correct gezien.² In een oorkonde van 1461 werd een *vidimus* van deze oorkonde opgenomen. Dat betekent: een weergave van de inhoud als juridische bevestiging. Men leest in deze latere oorkonde; *et terre palustris in Everkestorpe qua hodie Achttienhuuen vocatur*: Everkestorpe dat vandaag de dag Achttienhoven heet.³ Een nederzetting was er in 1085 nog niet.

Over heiligen in Oostbroek én Westbroek en een Westbroekse heer, leenman van Oostbroek

Nu is Achttienhoven bepaald een ander gerecht dan Westbroek, hoewel de beide gerechten aan elkaar grenzen. Maar in de beschrijving van de oudste ontginningen in ons gebied behoort naast Achttienhoven ook Westbroek. De samenhang tussen de ontginningsgebieden Oost- en Westbroek werd immers al in 1981 vastgesteld door de bekwame mediëvisten M.P.

van Buijtenen en A.K. de Meijer.⁴ Beide heren schreven onder meer over de laatmiddeleeuwse schilderijen in de Westbroekse kerk. Daar kan men ook de zes polderheiligen aantreffen. Drie daarvan vallen op: St. Laurentius, St. Werenfridus en St. Engelmundus. Ik citeer uit het werk van Van Buijtenen en De Meijer: “[dit drietal] *representeert ... de algemene Benedictijnse lijn* [Oostbroek was een Benedictijner klooster] ... *St. Werenfried en St. Engelmundus flankeren St. Laurentius, de patroon van Oostbroeks abdij die al sinds de 12^e eeuw in dit gebied geopereerd moet hebben.*”

Maar er is meer, dat Oost- met Westbroek verbindt. Zo werd in het Vrouwenklooster, de abdij die voortspoot uit Oostbroeks Laurensabdij, Wilgefortis of Ontcommer vereerd. Het beeld van deze heilige hebben veel Westbroekers in de middeleeuwen waar kunnen nemen in de kerk waar Westbroek lang onder viel: de St. Jacob te Utrecht. Er waren verder niet alleen ‘geestelijke’ relaties als deze. Ook in het beheer van Westbroek en Oostbroek waren er dwarsverbanden. Henrica van Erp schreef over de begrafenis van Willem van Rennenberg in 1545. Deze heer was als bewoner van slot Zuilen en heer van Zuilen en Westbroek een buurman van Vrouwenklooster en leenman van Oostbroek.⁵

Het Nonnenland.

Over Oostbroek, het Nonnenland en de Heren van St. Jan

Een ander 'dwarsverband' dat over het gebied van onze gemeente ligt, is dat tussen Achtthhoven, Oostbroek-Vrouwenklooster en de heren van St. Jan en (het betwiste bezit van) het 'Nonnenland'.

Op *Sinte Petersdach ad cathedram 1307 – 22 februari 1308* – schonk bisschop Gwijde van Henegouwen acht hoeven land in zijn wildernis aan het Vrouwenklooster.⁶ Deze acht hoeven (oppervlaktemaat die een oppervlakte van 8 maal 16 dus 128 morgen of bijna 118 moderne hectaren aanduidt)⁷ lagen volgens de schenking tussen de Vuursche, Overhees en De Bilt en werden later het 'Nonnenland' genoemd, een nog steeds bestaande benaming. In 1362 gaf Vrouwenklooster aan bisschop Jan van

Arkel een stuk van dit veen bij de Vuursche in eeuwige erfpacht. Van zijn kant verklaarde de bisschop deze grond van Vrouwenklooster *tot enen erfflicker erffpacht* te hebben ontvangen. In de volgende eeuw kwam deze grond in handen van de Heren van St. Jan, hoewel Vrouwenklooster het oppergezag behield. Het gebied was belangrijk want de uit het veen gewonnen turf hield de schoorstenen van zowel Vrouwenklooster als de Heren van St. Jan rokend. Belangrijk genoeg om over het bezit ervan ruzie te maken. In 1535 moest Vrouwenklooster zich voor het Hof van Utrecht

verdedigen tegen claims van de Heren van St. Jan. Vrouwenklooster voerde toen als bewijs van zijn rechten het hiervoor genoemde stuk van 1362 aan. Het liep uiteindelijk goed af voor Vrouwenklooster. In mei 1535 namen de hoge vertegenwoordigers van de landvoogdes van de keizer, zijn zuster Maria van Hongarije, de zaak in ogenschouw.⁸ Een maand later viel de beslissing in het geschil. Juichend wordt genoteerd:

'Opt[en] XVIIen dach in junio a[nn]o XVc XXXV word ons sententie [vonnis] gegeve[n] van ons proces tege[n] de Heren van St. Jan] in den raet van Utrecht [Hof van Utrecht] en[de] word ons toegeweesen. God sij gedanct in der ewicheyt.'⁹

De les die hieruit te leren valt? Die is niet alleen dat de Heren van St. Jan, de overheid

Maria van Hongerije.

van Achttienhoven en de nonnen van het Vrouwenklooster veel met elkaar te maken hadden. Er is immers een groter kader: alles overziend is er een nauwe historische samenhang vanaf de late elfde eeuw tussen Oostbroek, het Vrouwenklooster, Westbroek en Achttienhoven. Een samenhang die gewettigd zou hebben dat De Bilt niet De Bilt maar Oost- en Westbroek geheten zou hebben. Zo ver lagen het veen bij de Oostbroekse kloosters en het veen rond de huidige Westbroekse kerk niet van elkaar ...

Bronnen :

1. E.N. Palmboom, Het kapittel van St. Jan te Utrecht (Hilversum 1995) 59, 103 en F. Doeleman, De heerschappij van de heren van St. Jan (Utrecht 1982) 41-48.
2. Palmboom, Het kapittel, 212.
3. Palmboom, Het kapittel, 172. Overigens werd de oorkonde van 1085 nog eens gevidimeerd op 27 april 1311. Idem, 227.

4. Westbroeks heiligen in polderperspectief (Nijmegen 1981), o.m. 70.
5. En mede belanghebbende in hetzelfde verveningsgebied als Oostbroek, het kapittel van Sint-Jan en Vrouwenklooster.
6. Utrechts Archief (UA), Catalogus Archieven Kleine Kapittelen en Kloosters (K.K.K.) nummer 1156. Over deze schenking in 1308 en het vervolg ook: P.H. Damsté, 'Drakensteyn', eens erfpachtsgoed van Vrouwenklooster aan De Bilt', in: Maandblad Oud-Utrecht, 40 (1967) 79-83.
7. Een Biltse morgen is 0,92 hectare.
8. UA, Vrouwenklooster 250, fol. 35r.: 'Op S[in]te Servaesdach a[nn]o XVc XXXV [13 mei 1535] doe voeren die raetsheere[n] van Mechelen, raet der conin[ginne]van Ongarie als heer Fransoys van Cranevelt en[de] m[eyster] Evert Niclaes mit ons co[m]missarien, advocate[n] en[de] procuruers op ons veene[n], dat costen ae[n] wijn en[de] aen spijs VI g[u]l[den]s IX st[ui]vers.'
9. De nasleep zou nog jaren in duren. Vergelijk UA, Vrouwenklooster 329, 10 december 1541, brief van Cornelis van Haemstede aan abdis Henrica van Erp, waarin hij verklaart dat hij registers en overige bewijsstukken zal terugsturen als een akkoord over de venen bij de Vuursche door de paus zal zijn bevestigd. Vrouwenklooster 250, fol. 38r, onder het jaar 1546 leest men: 'It[em] Jan, meester Rutger Verkerck sij[n] bastersoen, brocht ons die bul van Roeme[n] dat ons vene[n] ons thoe Roemen gerechtelike[n] thogewesen wass.' Vrouwenklooster 250, fol. 40r, onder het jaar 1552 leest men: 'It[em] weer uitgegeve[n] in't jaer van LII: It[em] wij hebbe[n] op dat veen geweest met die prockruer generael en mit dat gerecht van Baern en van Soest en van Zeyst en[de] veel meer ander goeder goeyder luyden en Evert van Scaeyck om ny kaerten te maken en[de] men die te betugen voer die co[m]missarius van den Hove om te Romen te seynden'. Zeker tot 1558 werden er volgens het archief van Vrouwenklooster bij de afwikkeling van de affaire nog (aanzienlijke) kosten door het klooster gemaakt.